

A könyvtárpedagógia körvonalai

ZSOLNAI József

(Feb. 14 1970)

N. WIENER, a kibernetika atyja írta: „A tudomány növekedésének leggyümölcsözőbb területei azok, amelyek különböző jól megalapozott területek között mint elhanyagolt senki földje terülnek el.” (1)

A könyvtárpedagógiának „keresztelt” kutatási terület hazánkban sokáig „senki földje” volt. Ma azonban már nemcsak külföldön, hanem itthon is jelentkezik az a felfogás, hogy a könyvtárban pedagógiai szempontból is vizsgálható a könyveknek, könyvtárosoknak az olvasókra gyakorolt hatása; az ilyen vizsgálatok már eredményeket is hoztak. ZIRCZ Péter „Könyvtárpedagógia és pszichológia” c. szemléje arról tájékoztat, hogy a „könyvtárpedagógia és a vele rokon, sokszor azonos diszciplínát jelentő bibliopszichológia cseh, lengyel és orosz-szovjet irodalma könyvtárnyi”. (2) És vannak az ilyen kutatásnak hazai sürgetői, ill. kezdeményezői is: ARATÓ Ferenc és TÁNCZOS Gábor. (3) Afelcsoroltak ellenére persze mind a kutatásnak, mind az arra épülő gyakorlatnak még nagyon az elején vagyunk. Nem véletlen, hogy Š. PASIAR az IFLA 1970. évi moszkvai közgyűlésén a „bibliopedagógia” kifejlesztését, kiépítését sürgette. (4)

ALAPFOGALMAK

A kezdeti stádiumra vall a terminológiai zürzavar is. Hisz a „bibliopedagógia”, „könyvtárpedagógia”, „olvasáspedagógia”, „olvasópedagógia”, „bibliopszichológia”-féle összetételek mind alakjukban, tehát jelszerűségükben,

mind jelentésükben, tartalmukban alig térnek el egymástól, szinte fedik egymást. Az átfedésnek valószínű oka, hogy a szerzők, a kísérletező kezdeményezők eltérő módon értelmezik a könyvtárak pedagógiai lehetőségeit. Más és más mélységben ismerik a felhasználandó határtudományok, a pedagógia és a pszichológia problémakörét, eredményeit, módszereit; még az is fönállhat, hogy másként szemlélik a könyvtári praxisnak, a könyvtárak és más közművelődési intézmények együttműködésének a lehetőségeit és formáit.

Véleményem szerint a kicsit is valóságghú megoldást az biztosíthatja, ha előljáróban tisztázzuk, mit jelölhet a „könyvtárpedagógia” kifejezés. De előbb hadd jegyezzem meg: a magyar szakirodalomban a „könyvtárpedagógia” és az „olvasáspedagógia” terminusok elfogadása látszik célszerűnek. Nyelvészetileg feltétlenül; ti. mint szóösszetételek már előtagjukkal — tartalmi körülhatárolás nélkül is — érzékeltetik a különbséget, logikailag pedig az un. részleges egybeesést. (Könyvtárakban folyó pedagógiai tevékenység — könyvtárpedagógiája — könyvtárpedagógia; ill. olvasással összefüggő pedagógiai tevékenység — az olvasással összefüggő pedagógiai tevékenység — az olvasáspedagógiája — olvasáspedagógia.) A hazai irodalomban az elsőt TÁNCZOS Gábor, a másodikat ARATÓ Ferenc használja. (5)

E kitérő után lássuk, mit értsünk, mit érthetünk könyvtárpedagógián. Megítélésem szerint e kifejezés jelentheti:

1. a könyvtárosoknak a könyvtárakban folytatandó gyakorlati pedagógiai tevékenységét;
2. a könyvtárvezetők és könyvtárosok (beleértve azokat is, akik nem az olvasószolgálatban dolgoznak) pedagógiai célkitűzéseknek alárendelt szemléletmódját munkájuk tervezése, szervezése, ellenőrzése során,
3. felölelheti a nem könyvtári kulturaközvetítőknek a könyvtárakra orientáló szemléletmódját és tevékenységét;
4. továbbá a fentieket vizsgáló kutatás területét és feladatkörét,
5. jelölhet egy még ezután kibontakozó határtudományt;

6. végül – egy később, a könyvtárosképzésben oktató – tantárgyat mint elsajátítandó tevékenység- és ismeretrendszert.

Az első jelentést könyvtárpedagógiai tevékenységnek, a másodikat és a harmadikat könyvtárpedagógiai szemléletmódnak, a negyediket könyvtárpedagógiai kutatásnak nevezhetjük. Az első, a második és a harmadik kérdéssel TÁNCZOS Gábor foglalkozott, már idézett tanulmányában. Következtetéseit nem ismételtem meg, csak azokat használom fel, amelyek elengedhetetlenül fontosak, hogy a könyvtárpedagógia kutatásainak körét, ill. diszciplinává válásának feltételeit felvázolhassam.

TÁNCZOS a könyvtár pedagógiai funkcióit nem szűkíti le csak a „helyszínen végezhető” pedagógiai tevékenységre; tágra értelmezi azt, és egyfelől feltételezi, hogy más kulturaközvetítőknek (családnak, iskolának, a népművelés intézményrendszerének) is törekedniök kell a könyvtár jelentőségének a felismertetésére, másfelől kifejti, hogy a könyvtárnak elébe kell mennie ezeknek a kulturaközvetítő intézményeknek, szervezeteknek. Pedagógiai kapcsolatot tételez fel az iskola és a könyvtár, a könyvtárak és az ifjúsági szervezetek stb. között. Nem ad hoc, hanem állandó jellegű! Így érthető csak meg végkövetkeztetése, hogy: a „könyvtárpedagógia vizsgálati területe ezért mindig szélesebb magánál a könyvtárnál, mindez feltételez bizonyos kifelé irányultságot – belső feladatai érdekében”. „Nemcsak a könyvtárnak kell könyvtárpedagógiai tevékenységet folytatnia, hanem az egész társadalmi-kulturális életnek és intézményrendszernek kell alkalmaznia egy bizonyos könyvtárpedagógiai koncepciót.” És most lássuk, mit ért szűkebb értelemben a könyvtárpedagógián, könyvtárpedagógiai tevékenységen. Ez utóbbit az olvasószolgálat tevékenységéhez köti, és feltételezi, hogy „az olvasószolgálaton belül a tájékoztatás és pedagógia dialektikus egységet képez”. (6)

TÁNCZOS előző elgondolásával, hogy ti. nemcsak a könyvtárnak kell könyvtárpedagógiai tevékenységet folytatnia, maximálisan egyetértek, ez utóbbi fölfogásával viszont már nem, mivel a könyvtáron belül leszűkítve és differenciálatlanul értelmezi a pedagógiai lehetőségeket. Erre még visszatérek!

De előbb lássuk néhány külföldi szerző elgondolását a könyvtárpedagógia tárgyára vonatkozóan.

A könyvtárpedagógia (mint lehetséges kutatási terület) történetileg a „könyvés az olvasáspszichológia” (RUBAKIN, ZIKA), az „olvasásvizsgálat”, „olvasástan” (MIKUCKA, PARNEWSKI) köréből nőtt ki külföldön. A 30-as években kezdett önálló kutatási témává terebélyesedni. Ekkortájt kísérelte meg néhány kutató (RADLINSKA, FREY, BYKOWSKY) a könyvtárpedagógia tárgyának meghatározását. Közülük FREYét idézzük: szerinte a könyvtárpedagógia célja „... általános (közművelődési) könyvtáraink nevelési feladatainak a meghatározása, megvalósításuk lehetőségeinek a kutatása, azoknak az eszközöknek a megtalálása, amelyek az olvasó befolyásolását lehetővé teszik.” (7)

Nagyjából hasonló szemléletű a többi meghatározási kísérlet is, azaz egyértelműen az olvasóknak a könyvtáron belüli nevelésére, befolyásolására vonatkoznak. Ezekről szándékában tér el Š. PASIAR újabb keletű javaslata. Sürgeti a könyvtárak nevelési törekvéseinek kiterjesztését, kibővítését más művelődési intézményekkel történő kooperáció által; de hasonló véleményt fogalmazott meg, igaz, más-más terminológiával, az IFLA 1970. évi közgyűlésén felszólalók többsége is. (8)

A KÖNYVTÁRPEDAGÓGIA PROBLÉMAKÖRE

Ennyi „történeti kitekintés” után megkísérlem felvázolni, mi lehet, elképzelem szerint, a könyvtárpedagógia – mint diszciplínává alakuló, alakítható kutatási terület – problémaköre és feladata. Ezt megelőzően két szemléletbeli, felfogásbeli megjegyzést kell még előrebocsátanom. Az egyik pedagógiai, a másik tudománytani vonatkozású.

Az első lényege röviden: amikor a könyvtárban vagy a könyvtárra orientált művelődési intézményben a könyvtári természetű tevékenység pedagógiai oldaláról, lehetőségéről beszélek, mindig beleértem azt, amit a nevelés tudománya, a pedagógia mindenkor következetesen vallott és vall, hogy ti. az

általa végzett tevékenység, a nevelés: céltudatos, tervszerű és szervezett.

Szemléletmódjában mindenkor számol a célok és eszközök rendszerével, és állandóan figyel azokra az életkori és fejlettségi jellemzőkre, amelyek döntőek az ismeretszerzés, a műveltségátadás és elsajátítás folyamatában. Mind ezt azért kellett kiemelnem, mert a közfelfogás a pedagógiát csak tevékenységi oldaláról (tehát az oktatás, nevelés intézményesített napi praxisában) látja. Holott a gondolkodás, a szemlélet, a cél- és eszközrendszer felőli oldal elismerése ugyanilyen fontos. Különösen a könyvtárban, ahol az „intézményesített” foglalkozás minimális, de lehetséges a pedagógiai gondolkodás áthatot-ta, szituatív hatáskifejtés, ha ismerjük és megértjük a célokat, felismerjük a lehetőséget.

Ha a pedagógiai szemléletet érvényesítjük a könyvtári tevékenységben, tudnunk kell, hogy nemcsak a pedagógiát – tehát a nevelés- és az oktatáselméletet –, ill. eredményeit használhatjuk fel, hanem mindazokat a – tényleges pedagógiai tevékenységgel és szemlélettel összefüggő – egyéb ismereteket, nézeteket is, amelyek más tudományágak (pl. szociálpszichológia, neveléslélektan, logika stb.) területére esnek. Ti. a modern tudományelméleti felfogás és gyakorlat szerint: „a tudomány tradicionális fogalmai helyett... témakörök vagy problémakörök fogalmára kellene előbb-utóbb áttérnünk, amely... konkrét esetekben tartalmazza mindazokat az ismereteket, módszereket és egyéb struktúra-elemeket, amelyek eredetileg különböző tudományágak komponensei voltak”.⁽⁹⁾ Azt hiszem, helyes, ha a könyvtárpedagógiában egyelőre – bármely vonatkozását is veszem az említett hat közül – leginkább témakört, problémakört látok! Ezért fölösleges „ujjraszedni”, melyek azok a tudományágak, amelyekre a könyvtárpedagógia építhet. Mindenkor a probléma természete dönti el, mikor mire lesz szükség.

Magam részéről a könyvtárpedagógiai kutatások legsürgetőbb teendőjének a könyvtárpedagógiai tevékenység és szemléletmód felvázolását, tisztázását tartom. Ezt én neveléseméleti, művelődéspolitikai, művelődésszociológiai és neveléslélektani vonatkozású eredmények felhasználásával kísérlém meg.

Azt hiszem, egy könyvtárban akkor honosodott meg a pedagógia, a pedagógiai gondolkodás, ha a könyvtár dolgozói:

1. belátják és átlátják, hogy a könyvtáron belül is van mód személyiségformálásra;
2. ha tevékenységüket a könyvtárpedagógiai célrendszer – mint szemléletmód – hatja át.

Mit jelent a könyvtárpedagógiai célrendszer? Legelőször is azt, hogy a könyvtár tudatosan is részt vállal – ahogyan az iskola vagy pl. a tömegkommunációs központok – a társadalmi fejlődés szükségleteinek megfelelő ember-típus formálásából. Mégpedig oly módon, hogy olvasóit – a már meglévőket és a leendőket – olyan hatásrendszernek teszi ki, amely egyfelől megfelel az olvasók elvárásainak (érdeklődésüknek, igényeiknek), másfelől a társadalmi követelményeknek (10), de egyben segíti a művészetek és a tudomány fejlődését is. Másodszor azt jelenti, hogy a könyvtárosok felismerik, mit tehetnek olvasóik izlésének, művészeti-esztétikai ítélőképességének fejlődéséért, tudományos tájékozottságuk fokozásáért, politikai, világnézeti meggyőződésük alakulásáért, erkölcsi fejlődésük, magatartásuk formálódásáért. Jelenti még azt is, hogy e tartalmilag összefüggő célokat képesek hierarchikusan szemlélni, és ebből feladataikat időben, az egyes olvasói típusokhoz igazítva meg tudják határozni olyképpen, hogy e tartalmi célkitűzéseket távlati, feltétel és eszköz jellegű teendőkként fogják föl.

Sajnos, helyszüke miatt nem tehetem, hogy elgondolásaimat példával is illusztráljam, de talán „igazolódnak” azáltal, hogy a továbbiakban azt a tényező-és eszközrendszert mutatom be, amelyben az előbb vázolt célok realizálódhatnak.

PEDAGÓGIAI HATÓTÉNYEZŐK A KÖNYVTÁRI MUNKÁBAN

A könyvtárban a pedagógiailag releváns tényezőrendszer szerintem a következő komponensekből tevődik össze:

I. TÁRSADALMI-POLITIKAI KÖRNYEZET. Ez határozza meg az igényeknek és távlatoknak azt a rendszerét, amelyet a társadalom a könyvtárártól mint művelődési alapintézményektől és az olvasóktól mint az adott társadalom állampolgáraitól elvár. Jelenti továbbá azoknak a szokásoknak, divatszerű jelenségeknek és hagyományoknak a rendszerét, amelyek mind a könyvtárat, mind az olvasót befolyásolják.

II. OLVASÓK, akik már a könyvtárhoz kötődtek, vagy akik még ezután lesznek azok.

III. A KÖNYVTÁR:

1. a könyvtárosok munkakollektívájával,
2. a könyvvállománnyal,
3. a könyvtári környezettel
  - a) esztétikai értelemben,
  - b) a művelődésre motiválás tekintetében,
  - c) informálódásra, állásfoglalásra készítő szerepében.

Ugy gondolom, a fentiekhez fűznöm kell egy-két mondatot, hogy érzékeltessem, hol lehet tetten érni a csupán könyvtártani szemlélethez viszonyított pedagógiai többletet.

A társadalmi környezet befolyásoló szerepét mind az olvasókéál, mind a könyvtáraknál érdemes megvizsgálni. Tanulságos volna pl. felde-
ríteni, hogy a társadalmi igényrendszer olvasókra gyakorolt hatása milyen, azaz milyen tanulási motivum, esetleg „diplomaszerzési kényszer” stb. hatására megy be valaki egy adott könyvtárba. De éppugy izgalmas és kutató pedagógiai tényező, hogy egy-egy időszakban milyen divatszerű jelenségek – mint környezeti motivumok – sodorják a könyvtárakba az olvasókat.

Az olvasók kategóriáját pedagógiai szempontból feltétlenül differenciáltan kell és lehet kezelni. A differenciálódás egy-két szempontja, pl. az életkor, az iskolai végzettség, a műveltség már eddig is elhatároló szerepű a könyv-

tárosok gyakorlatában. De édeskeveset tudunk pl. a pszichikus funkciók, az izlés, az érdeklődés szerint differenciálódó olvasói típusokról. Egy-két külföldi törekvéstről van csak tudomásom. A pedagógiai szempontu olvasói tipológiáról még kevesebbszer hallottam, vagy olvastam a szakirodalomban, holt a könyvtári praxis naponta belebotlik. Épp ezért — a támadhatóság tudatában — pedagógiai szempontból (egységes felosztási alapot nem keresve) felsorolom azokat az olvasói típusokat, amelyekkel a foglalkozás külön-külön feladat és gond: ilyen a „kezdő olvasó”, az „új olvasó”, aki egyébként a könyvtárhasználatban már jártas, a „törzsolvasó”, a „kutató hajlamu”, a „szórakozást hajszoló”, a „művelődni vágyó”, a „széles érdeklődésű”, az egyegy feladat megoldására könyvtárba siető stb.

Pedagógiailag nem mellékes az a tény, hogy az olvasó a könyvtárban (főleg a nagyobbakban) nem „a könyvtárossal”, hanem a könyvtárossal mint egy munkakollektiva tagjával találkozik. Ha a könyvtárosok hatása nagyjából — legalábbis tendenciaszerűen — azonos, az olvasóknál ez előbb-utóbb érezteti hatását. Nem így mindaddig, amíg előfordul, hogy egyes olvasók egyes könyvtárosokban nem biznak, mert pl. nem tudnak azonosan un. „jó könyveket” ajánlani. Ez a jelenség vezet át pedagógiailag az egyik legizgalmasabb (meglehetősen nehezen vizsgálható) kérdéshez, ahhoz ti., hogy a könyvtáros műveltsége és pedagógiai képessége hogyan befolyásolja az olvasókat. (11)

A könyvállomány összetétele (mind a minőség, mind a mennyiség tekintetében) a legkritikusabb pedagógiai tényező. Vizsgálata (különösen a 100 000 kötet alatt lévő könyvtáraknál) sok mindent elárul a könyvtárvezetésről; az is megállapítható gondos elemzéssel, hogy a célrendszerhez tartozó feladatok közül egy adott könyvtárban melyekre vállalkozhatnak sikerrel, melyekre nem. (12)

A könyvtári környezetet — úgy vélem — nagyon gondosan kellene elemezni mindenhol az előbbi, a III. pontban felvázolt tényezők szerint. Ezek egyikét, a esztétikait, főbb vonásaiban egy rövid terjedelmű tanulmányomban már bemutattam; a másik két tényező elemzését helyszüke miatt itt nem adhatom. (13)

Az előzőekben vázolt cél- és tényezőrendszer ismeretében már nem nehéz számba venni azokat a könyvtári tevékenységeket, amelyek könyvtárpedagógiailag fontosak lehetnek. Itt sem tudok semmi újat, semmi meglepőt nyújtani könyvtártani szempontból. Nem is ez a célom, hanem annak felvillantása, hogy a könyvtárban kiknek mire irányuló (milyen tartalmu), milyen szervezeti formához kötött tevékenysége jöhet számításba ahhoz, hogy a könyvtár pedagógiai funkciói teljesülhessenek. Nézetem szerint a vezetés, a feldolgozás és az olvasószolgálat munkája végezhető pedagógiai szemlélettel.

I. A legfontosabb a vezetés szerepe. Tervező, szervező, irányító tevékenysége kiterjedhet:

1. a könyvtárral pedagógiailag összefüggő cél- és tényezőrendszerre:
  - a) a könyvtárszociológiai és statisztikai mutatók függvényeként az állománygyarapításra – a pillanatnyi és a távlati igények, a mennyiségi és a tartalmi összetétel szempontjából;
  - b) a könyvtárosok pedagógiai szempontu továbbképzésére,
  - c) az igényes könyvtári környezet kiépítésére;
2. a könyvtárral kapcsolatban álló vagy kapcsolatba hozható szervezetekre, intézményekre azáltal, hogy tervező, könyvtárnépszerűsítő, olvasókat toborzó törekvésével „elébe megy” az intézmények ilyenféle szükségleteinek, ill. támogatja, átveszi azok könyvtárra, művelődésre irányuló kezdeményezéseit.

II. Sokakban ellenkezést válthat ki, hogy még a feldolgozó tevékenységben is pedagógiai lehetőséget látok. Ugy érzem, nincs tulzás az elgondolásomban. Ti. a cimleírást, a katalógusépitést feltétlenül meg lehet (és kell!) vizsgálni a tanuláselmélet és a motivációs pszichológia nézőpontjából is.

III. Hogy az olvasószolgálati munka a könyvtárpedagógiai szemlélet és tevékenység „melegágya”, azt kevesen vitatják. Épp ezért a részletező felsorolástól eltekintek, hisz kitért erre TÁNCZOS Gábor is idézett tanulmányában. Sőt e kérdéseket „A könyvtáros nevelő munkája” című összefoglalójában (14) már HARSÁNYI István kifejtette, az erre vonatkozó ismeretanyagot

összefoglalta, de megítélésem szerint nem a könyvtáros és az olvasó valóságos viszonya, lehetősége, hanem a neveléslélektani ismeretek logikája szempontjából. Ezért kellene részletesen elemezni a könyvajánlások módszerét, a szóbeli tájékoztatás megannyi didaktikai csinját-binját, ügyelve feltétlenül a fejlődési (életkori) és fejlettségi (műveltségi, érettségi, felkészültségi) szintekre. Külön kutatási terület lehet még az olvasószolgálati tevékenység pedagógiai vonatkozásaival kapcsolatosan az ajánló bibliográfiák, a röplapbibliográfiák szerkesztésének és terjesztésének kérdésköre is.

A pedagógiailag fontos cél-, tényező- és tevékenységrendszer feltérképezése után (ami korántsem teljes és pontos) elkészíthető és kutatható számtalan más „problémametszet” is. Ilyenekre gondolok:

1. Megvizsgálándó, hogy egy adott könyvtár hogyan és mit tett, tehet olvasóinak:

- a) az erkölcsi fejlődéséért, morális magatartásuk alakulásáért,
- b) vagy tudományos tájékozottságuk fokozásáért stb.

Magyarán: megvizsgálható a könyvtár tevékenysége a pedagógiai célrendszer felől is. Elemezhető pl. az iménti specifikus szempontból, hogy a könyvtár hogyan fejleszti állományát, továbbá (szociológiai és egyéb módszerekkel) vizsgálható, mondjuk, a törzsolvasók tájékozottsága, fejlettsége, ill. az, hogy mi ebben egy adott könyvtár szerepe. És természetesen még az is felderíthető, hogy a könyvtári propaganda, a könyvkiállítások és a könyvajánlások, ill. az olvasókkal folytatandó célirányos (de metodikailag leplezett) beszélgetések, tájékoztatások miként segítik vagy akadályozzák e célok realizálását.

2. Összegyűjthetők, leírhatók és kidolgozhatók – előbb taxative, később rendszertani igényvel – a nem kifejezetten az un. könyvtárpedagógiai tevékenységek körébe eső, de könyvtárpedagógiai szemléletet igénylő könyvtári feladatok (pl. kiállításrendezés, katalógusrendezés, kiadványszerkesztés, könyvtárdiszítés) helyes végzésének pedagógiai-pszichológiai szempontjai is. Ugyancsak leírható és rendszerezhető pl. a könyvtárpedagógiailag releváns alaphelyzetek rendszere az olvasók megismerése, igényeik kielégítése és befolyásolása

szemszögéből. Ilyenekre gondolok: mi a teendője a könyvtárosnak pedagógiaiilag, amikor az olvasó – lényeges, hogy milyen olvasó – beiratkozik, tanácsot kér, könyvajánlást igényel, a könyvtáros véleményére kíváncsi; amikor valamit nem tud, amikor bizonytalan, amikor követelődzik stb., stb. Mind-mind tisztázásra, elméleti feldolgozásra váró probléma!

Nem szóltam eddig a gyermekkönyvtárakban adódó könyvtárpedagógiai lehetőségekről. Felfogásom szerint a gyermekkönyvtárak ügye is vizsgálható ebből a nézőpontból, de ott számtalan olyan más természetű gond és teendő is akad, aminek a kifejtése tanulmányok sorát igényelné.

Befejezésül csak annyit: a vázolt elgondolást, annak igazolásáig, csupán ötletnek tekintem, de olyan ötletnek, amelyet nem a határtudományok élénkülő divatja, hanem a könyvtáros munka hatásosabbá tételének óhaja fogalmaztatott meg.

Irodalom

1. A kibernetika klasszikusai. Gondolat, Bp. 1965. 10. p.
2. ZIRCZ Péter: Könyvtárpedagógia és pszichológia. (Szemle a szovjet, csehszlovák és lengyel irodalomból.) Bp. OSZK KMK. Kézirat, 1971. 1. p.
3. a) TÁNCZOS Gábor: A közművelődési könyvtárak pedagógiai funkciója – nevelésszociológiai megközelítésben = Pedagógiai Szemle, 1971. 2. sz. 117. p. (A tanulmányt némi módosítással lásd Könyvtáros, 1971. 8., 9., 10. sz.)
b) ARATÓ Ferenc: Az olvasáspedagógia problémáinak körvonalai. = Pedagógiai Szemle, 1970. 7–8. sz. 625. p.
4. A könyvtár közművelődési szerepének kérdései az IFLA 1970. évi moszkvai közgyűlésén. = Könyvtári Figyelő, 1971. 2. sz. 126. p.
5. ARATÓ Ferenc, TÁNCZOS Gábor i. m.
6. TÁNCZOS Gábor i. m. 122., 123., 125. p.
7. ZIRCZ Péter i. m. 3. p.

8. Könyvtári Figyelő, 1971. 2. sz. 123–128. p.
9. A tudomány néhány elméleti kérdése. (Szerk. Bóna Ervin és Farkas János.) Bp. Akadémiai Kiadó, 1970. 212. p.
10. A pedagógiai célrendszer tartalmára és fogalmára nézve vö. ÁGOSTON György: Neveléstudomány. Bp. Tankönyvkiadó, 1971. 76–91. p.
11. A könyvtáros műveltség végleteiről vö. ZSOLNAI József: Katalógus műveltség – integrált műveltség. = Könyvtáros, 1970. 9. sz.
12. ZSOLNAI József: Az új tudományágak és a nagyobb közművelődési könyvtárak állománygyarapítása. = Könyvtáros, 1971. 5. sz.
13. ZSOLNAI József: A könyvtári környezet esztétikuma. = Könyvtáros, 1971. 7. sz.
14. HARSÁNYI István: A könyvtáros nevelőmunkája. Bp. OSZK KMK, 1961. /A könyvtárosképzés füzetei./